САНА ОЛОХ

ХАҺЫАТ
1931 СЫЛ АЛТЫННЫ
15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

№ 114 (7187) ⊙ 1991 сыл, Балаҕан ыйын 21 күнэ, Субуота ⊙ Сыаната 8 харчы

Бурдук — барыга баһылык.
Снимокка: тас дойдулартан бурдугу валютаҕа ылабыт, оттон бэйэбит киллэ кэпиэйиҥэ турар.
(ССТА фотохрониката).

Кыстык: уруккуга холооно суох ураты уустук буолуо

Райсовет президиумун мунньаҕыттан

ОРОЙУОНГА быйылгы кыстык уруккуну дыылларга холооно суох ураты уустук усулуобуйаҕа тэриллиэҕэ. Оройуон баар кыаҕынан, сүрүннэн, барытын бэйэтэ көрүнэр күнэ-дыала кэллэ. Билигин матырыйаалынан, оборудованиеннан, саппаас чаастынан, о. д. а. кинилэн хаччыйыыга ангардастыы эрэнин бэйэни албыннаммыкка тэҥнээх. Онон күүһүуоҕу түмэр, бэйэ бэйэни өйдөһөн түмсүүлээхтик үлэлиир эрэ буоллахха, кэлээри турар тымныы ыйдары аймалыҥна, үгүс сүтүгэ суох туоруохха сөп. Президиумнга кыстык боппуруоһа көрүлүннэригэр райсовет председателэ М. Н. Сибиряков итини тоҥоҕолоон бэлиэтээтэ. Боппуруос да ол быһыытынан сүбэлэһии, бу күннэргэ уонна онтон салгыы ким чэпчү тугу оҥоруохтаҕын чуолкайдабыны бэлэмнээн көрүлүннэ. Манна сельсоветтар, председателлэрэ, совхозтар директордара, салааларынан туһаннаах тэриллэлэр салайаччылара ыҥырыллан ыыттыыны ылыллар.

Боппуруоһу бэлэмнээн туруорбут райсовет председателин солбуйааччы Г. И. Адамов оройуонга быйылгы кыстык ураты усулуобуйатын учуоттаан, сезон устата үлэнхамнаһы сүрүннүүр оперативнай болоҕу тэрийэр наадалааҕын аҕыйна.

Уруккуттан кэпсээн ыаҥаҕа оҥостор рынокпыт тымна күннээҕи олохпутугар билиннэ. Ону хаһаайыстыбалар салайаччылара уруккутаҕар улаатыы чуолкайдык өйдүүр буоллулар. Система төрүттэн уларыйан, «кинилээн хаччыйыы», «госбюджет», «дотация» диэн, о. д. а. өйдөбүллэр былааннаныр экономиканы кытта биргэ иҥэн сүтэн эраллар. Билигин оройуон дириэкиэ, электричасоҕу буолуохтаҕар сварка туттуллар электроду да булара уустутурда. Бинир үксүн онтон даҕаны сорох объектар дыл баччатыгар диэри кыстыкка адыс баланса суох саргы-сатаҕай туруллар. Бу өртүнэн ордук ыарахан балаһыанньа, холобур, Болтоно Тиниттээҕэр, Болугур «Юбилейный» фермаларыгар үөскээтэ. Үлэҕэ киириэхтээх аҥылыгын барытын чуолкайдаан баран олохтоохтук көрсэтиэххэ диэн тыа хаһаайыстыбатын управленнетын начальника С. И. Яковлев сиэрдэхтик этэ. Кини сүөһү ахсаанын сарбыйыыттан тутунуохха диэн совхозтар директордарын сарбыйда. Оройуон совхозтарыгар сыл аайы ынах 16—17 эрэ бырыһыана тиэрэһэнэн солбуллар. Онон олус элбэх ынаҕы туттан кэбиһии уолдьамчы, кэнэҥэс охсуулаах буолуон сөп. Сүөһү структура эмиэ уларыйан кэлии ханнык да илиигэ киирбитин иҥин—сибинэр оройуон баайа-дуола. Управление начальника этэриэн, эрдэттэн тэриннэр буоллахха, быйыл да сүөһүнү сөптөох аҥылыгынан хаччыйар кыах баар. Холобур, комбикормунан хаччыллыы былырыыҥҥытааҕар лаппа ордук. Уонна, кылаабынайа, ол барыта миэстэҕэ кэлэн сытар. Ону тэҥэ, аҕыйах ботону аахсыбатахха, ыанньык уонна ньырэй кыстыыр миэстэҕэ киирдэ.

Президиум дьыала туруга хайдаҕын, бастатан, совхозтар директорларытан ыйытта. Онуоха И. А. Филиппов, Г. В. Смирников, И. Н. Попов, И. А. Пинигин информация оҥордулар. Директордары, биллэн турар, бастатан, оту атылаһыы, тиэйии-таһыы боппуруоһа долгутар. Бу өртүнэн ордук улахан болҕомто «Чурапчы» уонна «Бахсы» совхозтарга туһаайыллара ыаада. «Чурапчы» совхоз 2800 тонна оттоох (кэтэх хаһаайыстыбанан аахсыбакка туран). Итинэн директор 1000 тоннаны оройуон таһыытан атылаһарга дуогабардаспыт. Ол эрээри бу хаһаайыстыба үп-харчы ертүнэн адыс молтох. Оттон от сыаната, оны тиэйии-таһыы ороскуота лаппа үрдээтэ. «Бахсы» туһунан этэр буоллахха, быйыл миэстэҕэ 780-ча тонна оттоох. Онтон атыны оройуонтан, ол аҥаастан каскалан туһунан эмиэ толкуйдуур наада буолуо. Куоратааҕы холбоһуктан арахсан үүнэ-хардыгын сөҥэтэ бас билэр тэриллэ оҥоторо өйдөө диэн саанаҥы И. И. Тимофеев бу мунньахха этэ. Оттукка тиэйбүр урукпутаҕар үс тогуз ҮрдэЭтэ. Ол эрээри бу дохуотун учаастак билиэн туттар кыаҕа суох. Кини атыннык тэриллэн кыаҕырдар үлэҕэ-хамнаска сыныан, бэрэздэк да атын буолуо этэ. Учаастагы үүспэ тэриллэрэ кубулуталар кыах баар дуу, суох дуу—маны ырытан көрүөххэ, үөрэтиэххэ наада эбит.

Рынок усулуобуйатыгар атыыга-эргиэнэгэ үбү-харчыны туттуу имигэс буоларын ситиһэр иннитэн президиум хас биирдии предприятие уонна учреждение харчытын сууматыгар хаччахтаммат чековай книжкэлэриэрин наадалааҕыван аҕаар. Оттон материальнай - техническэй хаччыйыыга эмиэ аҥилэр наадалар. Олоору бэлэмнээн алтыннары 1 күнүгэр диэри киллэрэллэригэр президиум «Агроснаб» начальника В. Н. Филипповы уонна Якутскайдааҕы табаар-сырье фонд биржатын акционера дьиэ-уот, коммунальнай хаһаайыстыба холбоһуктун начальника П. М. Макаровы сорудахтаата.

Ураахха итиэ объектарга общественнай бэрэздэги хонтуруоллаһыҥна, оны тэҥэ сүөһү аҥылыгар үүспэ нууннар киллэриллиилэр.

Президиум кыстыы бары боппуруостарынан быаччы дьарыктанар оперативнай болоҕу тэрийдэ. Бу бөлөх салайаччытынан райсовет председателин бастаны солбуйааччы Т. В. Ноев аныма.

П. ПОПОВ.

«Саха ССР тыатын хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ» аатыгар

Саха ССР Верховнай Советын Президиумун ЫЙААҺА

Республика тыатын хаһаайыстыбатын сайыннарыыга үтүөлэрин уонна өр сылдаах үлэтин иҥин «Саха ССР тыатын хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ» аатыгар

Дорогунов Петр Ивановичка—Чурапчы оройуонун «Мындаҕаайы» совхозун Болугурдааҕы отделениетын тракториһытыгар.

Саха ССР Верховнай Советын Председателэ

М. НИКОЛАЕВ.

Якутскай к. 1991 сыл, балаҕан ыйын 10 күнэ.

БЫЙЫЛ ДА ИННИКИ

Саастарын тухары колхозка, совхозка үлэлээбит ветераннар сайын ахсын звено тэриннэн оттуур үгэстэахтэр. Бинир онтуук звеноҥу Субуруускай аатынан совхоз Болотообу отделениетыгар Дмитрий Степанович Камнеев салайар. «Одопньоттор» быйыл 11 буолан оттоотулар. Кинилэр сезон устата хас биирдии байалэригэр 10-нуу тонна оту соҕотуоннаалаатылар.

Онон илиниэн үлэлиир звеноларга оройуоннааҕы куоталаһыыларыгар үүнүмнэстэҕэ тахсаннар, харчынан бириэмийэлэннилэр.

«СО» корр.

„САНГА ОЛОХ“ ХАҺЫАККА

1992 сылга сыллааҕы сурутуу сыаната быйылгыттан үрдээбэтэ — 12 солк. 36 харчы. Сыл аҥарыгар—6 солк. 18 харчы. Сурутууну „Союзпечать“ оройуоннааҕы отделениета алтынньы 15 күнүгэр диэри ылыт.

КҮНДҮ ААҒААЧЧЫ, ОРОЙУОНУҢ ХАҺЫАТЫГАР СУРУТТАРАРГЫН УМНУМА!

Бахсы оскуолатын 80 сааһа туолуутугар

НОРУОТ КИҺИТЭ

Бахсы оскуолата 80 сааһын бэлиэтиэрэ сибээстээн манна үлэлээн аспыт учууталлартан биирдэстэрин Евдокия Софроновна Аржакова (1892—1917 сс.) туһунан кэпсиэхпин баҕарабын.

ОСКУОЛА АҺЫЛЛЫЫТА

Орбйуоннар тэриллэхтэригэр диэри (1930 с.) Бахсы нэһилиэгэ Мэҥэ улууһугар киирэрэ. Үс улуус ыпсыһар ыытыы сирэ да буоллар, сорох өртүнэн ыаллыы нэһилиэктэртэн урутаан сайдыбыт. Боотуруускай (Тааттаны киллэрэн туран), Баһаҕатай улуустарын сорох нэһилиэктэрэ куораттыыр айаннарын суола Бахсынан барара. Өймөкөөн аатырбыт атыыһыта Кривошапкин бу суолунан тиэстэрэ, эргинэн-урбанан аараа үҥү. Бодойбонон, куоратынан төлөнйбэн сылдьыталаабыт, харчы-табаар эргиччигэр сыстыбыт дьон көҕүлээннэр, үгүс сэниэ ыаллар нууччалыы дьиэлэри туттубуттар, бурдук ыһыытын кэнгэтэннэр эргиннэр идэлэммиттэр. Сорох баайдар үктээһин миэлигэни оногостубуттар. Бахсы 10-саа чугаһыыр суруйар-аҕаар ыччаттаммыт.

Ол эрээри нэһилиэннэ сүрүн маассата баттаһан-үктэнэн, дьаданнытык, харанатык олорбута.

Бахсыга таҥара дьиэтин акылаата 1906 сыллааҕа түспүт, хас да сыл тутуллан үлэҕэ киирбит. Оччотооҕута оскуола таҥара дьиэтин кэнниттэн, онтун дьиэ баар эрэ, сиригэр аһыллара. Онон аны оскуоланы аһар туһунан боппуруос көтөҕуллүбүт. Бу дьыалаҕа кыра үөрэхтээх, үгүс оҕолоох Игнатий Алексеевич Слепцов үтүөтүн-оготун олохтоохтор уҥнуубуттар.

Ахтыыларга этиллэриттэн, 1911 сыл күүгүүттэн лоччөк (исаломщик) дьиэтигэр чаһыгай оскуола аһыллан аҕыйах оҕо үөрэнэ сылдьыбыт да, кутуоннээх түмүк ситиһиллибэтэх. Архив документа көрдөрүнэн, 1912 сыл тохсунньу 1 күнүттэн Бахсыга Үөрэх министерствотын бинир кылаастаах начальнай училищета аһыллыбытынан аҕыллыбыт, ол эрээри үөрэтии тохсунньу 13 күнүттэн саҕаламмыт (Саха ССР КГА, ф. 288, оп. 16, дь. 433, л. 1). Онон ити кэлиитиги датаны оскуола аһыллыбыт күнүнэн бэлиэтиир соптоох буолуо.

Бастакы учуутал — Екатерина Алексеевна Берденникова, тоҥуйдук сыһыаннаһара, кинилэр оскуоланы собулээбэттэрэн билэрэ. Дьаданнылар сысталлаан, кинилэр оҕолоро үөрэнэллэрин иһин учуутала өстүйэллэрэ. Оны бастакы учуутал Берденникова эмиэ бэлиэтээбит: «Баай сахалар дьаданнылар оҕолорун үлэһит оҥостоллор, ол иһин кинилэри, баспытыгар ыттыахтара диэн, уоратторбөккө дьулуһаллар».

«Нууччалыы көҥүл кэлсэтэр, суруйар, ахсааны көҥүл суоттуур буоллан оскуоланы бүтэрбит». — Диэн суруйбута Г. Д. Слепцов. Бахсы оскуолатын бүтэрбиттэр ылбыт билиилэрин умнубатахтар, үгүстэрэ кэлин улаатан да баран советскай оскуолаҕа салгыы үөрэммиттэр, дараас идэлэри баһылаан чиэһинэйдик олорбуттар, патриотическай иэстэрин төлөөбүттэр.

ОСКУОЛА ТУТУУТУН КӨҔҮЛЭЭЧЧИ

Оскуоланы дьиэнэн хаамчыйыы олохтоохторго бэйэлэригэр сүктэриллибит, администрация үбүнэн көмөлөспөтөх. Екатерина Слепцова диэн огдообо эмээхсин уолун кэриэһигэр (оскуола кини аатынан аатталыахтааҕа) бэйэтин дьиэтин оскуолаҕа босхо биэрбит. Уола Иван Бахсы учууталын этиитин, сэҥээрэн «Сибирь» диэн хаһыакка, «Просветительское дело в Азиатской России» диэн сурунаалга суруйбуттара.

Үөрэнэр кыргыттарга лаппын үбүттэн көмө оҥоһуллуутун ситиһии түмүгэр Бахсы оскуолата сылы ахсыы биэс-сэ дьиэлиэ оҕо үөрэнэр эбит. Итиэннэ —үөрэнээччилэр ахсаннарын чиэппэрин кэриигэ.

ӨЙДӨБҮННЬҮК

1916 сыллаахха Е. С. Аржакова Уус-Суола оскуолатын учууталыгар И. Е. Васильевка кэргэн тахсыбыт. Ол эрээри дьахтар Бахсыттан көспөтөх, тус-туспа олорон үлэлээбиттэр. Чугаһынан эмиэ тэриллэтэ суох буолан, оҕолоокуута табыллыбатах, дьахтарга бириэмэтигэр көмө оҥоһуллубатах. Куоракка киллэртэрэн иһэн, 1917 сыл муус устарга Е. Аржакова балыыһаҕа тиийбэккэ өлбүтэ. Кини 25 сааһын сайгардыы туолбута.

Куттарын туттарбыт кинилэрин сүтэрэн, Бахсы дьонун үксэ ыар кутурҕанга ылларбыт. «Дуунньа учууталбыт сырдык кэриэһэ үйэлээх буоллун» диэн өйдөбүннүк туруорарга быһаарыммыттар.

Өйдөбүннүк туруоруутугар кыттыбыт И. Ф. Решетников ахтыыта маннык, 1918 сыл сайыгыгы күнэ киэһэрэн эрдэҕинэ Улахан Булгуньах уҥа таллаҕар оҕолуун-уруулуун сүүс чэкэ киһи мустубута. Евдокия Софроновна кэриэһигэр сэргэ туруоруллан күрүөлэммит, икки-үс киһи тыл эппиттэр. Нуохас аһыы-аһыы иһирэх тылынан кэпсэтэ олорбут дьоҥҥо үс холуочук киһи ыгыыр атынан көтүтэн кэлбиттэр. Оскуола дьиэтэ тутуллуутун утарса сылдьыбыт Федор Местников баһылаан-коҥүлэҥ аҕалтаабыт. Аттарын сиэтэ сылдьан: «Туспа улуус дьахтарыгар бу туох сэргэтин туруордугутуй? Маҥан сылтаан бороҕотторго сирбитин быалдьатыахпыт», — диэн мустубут дьону дьаҕырыйан барбыттар. Этиһии буолбут. Игнатий Слепцов ийэтэ утары хааман тиийбитин Яков Егоров диэн баай киһи тиэрэ хаһыйан көбиспит. Хас да киһи үрдүгэр түһэн Егоровы хам баттаабыттар. Кинин кырбаанар айдаан буолсу диэн этыттар араарбыттар. Дьон уордайбыттан чаҕыйан, бардамсыйбыт баайдар аттарын үрдүгэр түһэн куоппуттар. Уоскуйа быһыытыйан, кэпсэтэн баран мустубут дьон тарҕаспыттар.

Түүнү быһа арыгыланан баран, билиҥ дьон күн тахсыыта хамначчыттарын - чаҕардарын муниньан уонча буолан кэлбиттэр. Сэргэни туран ылбыттар, хаартыскатын, сурутун үлэтэ тэпсэн көҥүскэ быраҕыыттар.

КүҺүорү сайын Бороҕон улууһун I Өлтөх нэһилиэгин үөрэхтээх сытыы-хотуу киһитэ А. Г. Местников кэлэн көҕүлээн сэргэ иккистээн туруорулуубут. «Дьэ уонна алдьатан көрдүнэр, суутунан-сокуоннан быһаарсыллыа», — диэн тыл үүрдэрэн барбыт. Онтон дьуулйан (сэтиттэн сэрэхэчийэн да буолуо) сэргэни тыыта сорумматахтар.

Билиҥин ити сэргэ эмэҕирэн охто сытар. Бахсы дьоно сэргэнэн күндүтүк саныыр кинилэрин, норуот киһитин өйдөбүнньүгүн быһыытынан туруорбуттаа. Маны үчүү бэйэтин нууччулук саҥалыы оҥорор өрдүк буолуо. Историческай өйдөбүнньүгү чөлүгэр туһэрин быһыытынан, Оччоо бу сэргэ кэнэҕэн да көрөнилин туруоа: иһэн үгүөтүн-оготун, үрдүк аатын, ону өбүгэлэр ыраҕыгынан сыаналыыр, үйэтитэн кэриэстиир үчүгэй үгэстэрин.

К. ПЕРМЯКОВ.

Кини Якутскайга үлэлээбит протоиерей (үрдүкү чыыннаах аҕабыт) кыыһа эбит. Оскуола аһыллыытыгар 22 оҕо үөрэммит, ороскуотугар (учуутал хамнаһыттан ураты) үп көрүллүбэтэх. Үөрэх иккис сылыгар эрэ куораттан сэттэ паартаны, учуутал остуолун, ыскаабын, кылаас суотун тиэйэн таһаарбыттар. Үгүс туруорсуу кэнниттэн остуорас хамнаҕа, биэс үөрэнээччигэ пансион (интернат) харчыта бэриллибит. Ити харчы кыаммат дьаданныларга аҥаара да, үлэлэриттэн боппуруоһугар баайдар учуутал этиитин утарсаннар, улахан мөккүөр, үгэсүү-харсыы тахсыталыыра.

ИККИС УЧУУТАЛ

Берденникова балтарха сыл үлэлээт Бахсыттан барбыт. Кини онтутар саха кыыһа Евдокия Софроновна Аржакова кэлэн 1917 сыл кулун тутарга диэри учууталлаабыт.

Кини Бороҕон улууһун 1-кы Үгүлээт нэһилиэгэр төрөөбүт, церковнай-приходской начальнай оскуолаҕа үөрэммит. Төрөппүттэрэ эрдэ өлөннөр, куоракка киирэн огдообо дьахтарга ситиллибит. 1912 сыллаахха дьахтар гимназиятын алтыс кылааһын ситиһиилээхтик бүтэрэн баран, ыалдьан уурайбыт. 1913 сыл тохсунньуттан учуутал буоларга практиканы барбыт, учууталы солбуйан үлэлээбит. Бэс ыйыгар кинилэхэ начальнай оскуола учууталык аата бэриллибит.

Аржакова үлэлиир кэмигэр Бахсы оскуолатыгар сыллата 22—25 оҕо үөрэммит. Оскуола түөрт группалааҕа, ол аата, оҕо оскуоланы түөрт сыл үөрэнэн бүтэриэхтээҕэ. Учуутал түөрт группаны биирдэ үөрэтэрэ.

Бахсыга үксэ дьаданы, сорох орто ыаллар оҕолоро үөрэммиттэр. Үөрэнээччилэр иккис ардыларыгар атаанаһы суох эбит. Кинилэр коллективка сылдьалларын ордорор буолбуттар.

Учуутал ыалларга үгүстүн сылдьар, төрөппүттэри, оҕолору ыытта ирэ-хоро кэпсэтэр, үөрахха оҕолор бацалаах, сайдыыларынан бэлэмнээх өртүлэрин төрөппүттэри сөбүлэһиннэрэн сүүмэрдиир. Ыраастык таҥнар, чэбэр туттунуулаах кыыс дьахтар дьүдэхтик, чаҥарыктык да олорор ыалга сиргэнэ, улахамсыйа туттубат, барыларын ыытта бинир тэҥник эмиэ дэҕэн кэпсэтэр.

Учуутал сылаас кэмнэ мэлдьитин эт-хаан өртүнэн арчийэра, сахалыы илин-атах боннууларын тэҥинэн, маҥнан турник оҥорторон онно дьарыктыыра. Эрэйиннэ мэччиги ууруна сылдьан лапталыырга, лүүнкалыырга үөрэнпит. Бэйэтэ тэҥнэ оонньоһон үөнүн суйуова субулла көтөрүн очкотооҕу оҕолор ойдөөн хаалбыттар.

Оскуолаҕа таҥара, ыраахтааҕы мэтириэттэрэ турбуттарын, лампада уматылларын ойдөөбөттөр. Докумуон кэпсириинэн, таҥара сокуонун учуутал бэйэтэ үөрэтпит, аҕабыт солото суох ааттыран үөрэтэртэн аккаастанар эбит. Малыыпаны үөрэтэрбит да, таҥараҕа, ыраахтааҕыга сүгүрүйэ сатааһын суоҕа диэллэр. Итиччэтигэр учуутал христианскай үөрэх кинилии майгыга чакайар өртүн кичэйбитэ буолуо диэн сэрэйиэххэ сөп.

Улахан куоластааҕа, чуолкай, ойдөҥүмүө тыллааҕа, Кинэхэ үөрэммит Д. М. Петрова манныгы кэпсээбита. Биирдэ сайын учуутала элбэх кинилээх муниньахха дакылаатаабытын кэтибит. «Дьахтар эр киһини ыытта тэн быраапталыыҕа, тэҥкэ куоластыыр буолуоҕа», — диэбитин ойдөөн хаалбыт. Дьон үксэ сэргэнэн, сонуҕаан кэтибиттэр, сорохтор тыл ыытта, күдэх олорбуттар. «Улахан политическай боппуруоһу кэтөөр эбит, кэлин саналаахха. Учууталбын көмүскэнэ саныы олорбутум», — диэн баран ааҕыма ыырдьаҕас уйадыйан ылбыта.

Бахсыны дойду оногостубут, уоппускатыгар да барбакка сайыдыыра үҥү. Дьону ыытта бэрис бодоруспута. Баайдарга колай Егорович Слепцов Якутскайдааҕы реальнай училищены бүтэрээри сылдьан ыалдьан өлбүт, Кини кисталаан революционнай куруһуок чилиэнэ этэ. Ити дьиэҕэ оскуола 1912—1925 сс. үлэлээбит. Көмүктэн балтараа биэрэстэлээх урут Хара Биэ Холбото диэн аатталлыт сиргэ билигин да турар.

1913 сыл муус устарга Сылаг аҕабыта Абраам Васильев благочиннай (чугастааҕы таҥара дьиэлэрин хонтуруоллаччы) эбээһинэйин толорор кэмигэр Бахсы оскуолатыгар сылдьан маннык суруйбут: «Оскуола куукунята сүөһү хотонугар киирэр ааннаах. Хотону ыытта силлиспит оскуола маҥтан атын сиргэ, бука, суох буолуо... Хотон сыта уонна кыараҕаска силлиппит!». Аржакова ити дьиэ кылаас буолбут хоһун муннугар быыс тардынан онно олорорго күһаллыбыт. Быыс иннигэр дуоска туруоруллубут.

Е. С. Аржакора үлэлии кэлээт да оскуола саҥа дьиэтин

ТУРУУЛАСПЫТ ЫРА САНААТА

Өссө 1912 сыллаахха пансион биэс миэстэтин уон оҕоҕо үллэрбиттэр. Берденникова аналлыт үбү сэттэ уолга, үс кыыска биэрэргэ этии киллэрбитин нэһилиэк муниньаҕар куолас үксүнэн тибэн кэбиспиттэр, үбү бүтүннүүтүн уоллаттарга анаабыттар. Оскуола инспекциятыгар аанына сылдьыбыттар да, дьиэнээҕэ тугунан түмүктэммитэ биллибэт. Дьахтар анала — хотон үлэтэ, дьиэни-уоту, оҕону-уруулуу коруу, кинэхэ үөрэх наадата суох диэн хаалыннаг ой-санаа өссө да ханньары тарла турара.

Аржакова үлэлиирин саҕана мөккүөр салҕана турбут. 1914 сыл сайыныгар Саха уобалаһын министерствэй оскуолаларын учууталларын съезда буолбута. Онно кыттан, Бахсы учуутала улахан этиини оногобута. Кини сүрүн санаата: «Үөрэҕирии эр киһиэхэ уонна дьахтарга тэҥ соҕустук тарҕанар эрэ түбэлтэтигэр хас биирдии норуот культурнай сайдыыта кыаллыан сөп». Итиннэ даҥаастаан кини саха дьахтара хаһаайка уонна оҕону иитээччи быһыытынан ыарахан усулуобуйалааҕын кэпсээбит: эр киһини ыытта букатын тэҥэ суох баланналлаах, хотонун уонна дьиэтин иннэн эрэ ыырданан саба баттаан олорор, хаппын да гигиеническай быраабыланы билбэтиттэн оҕолорго сыстыганнаах ыарыылар тарҕаналлар, арач Сокольников суоттааһынынан, 100 оҕо төрүүрүттэн 82-тэ икки сааһын туолбакка ыалдьан өлөр.

Демократическай өйдөөх-санаалаах интеллигент буолан туран, Е. С. Аржакова ити улахан боппуруоһу оччотооҕу общественнай тутул иннэн хамсатарга, чуолаан, саха ыыс оҕолорун оскуолаҕа тардан үөрэтэргэ, алта этиини киллэрбит. Сахаттан тахсыбыт учуутал дьахтар боппуруоһу олохтоохтук, научнай хабааннаахтык туруорбутун съезд кыттыылаахтара улаханнык сэҥээрбиттэр, интэриэһинэй этиитин иһин кинэхэ дириҥник махтаммыттар. Учуутал үс этиитин ылынан резолюциялаарыгар суруйбуттар: 1. Сахалар ыыс оҕолорун оскуолаҕа тардар туһугар ванснонга бэриллэр үлэн үс гыммыт биирдии кыргыттарга пособие быһыытынан биэрэргэ; 2. Оскуолаҕа саха кыргыттарын илиинэн оногуккка, дьиэ хаһаайыстыбатыгар үөрэтиэххэ; 3. Учууталлар үөрэх кыргыттарга эмиэ туһалааҕын туһунан нэһилиэннээҕэ бэсибэдэлэри ыытыллара хайаан да наада.

Съезд матырыйаала туспа кинигэнэн бэчээттэммитэ. Оку тэҥинэн «Лесные волны» сурунаал Аржакова этиитин бэчээттээн аһаҕас дьүүллэһиигэ таһаарбыта. Съезд үлэтин, ол иһигэр Бахсы учууталын этиитин, сэҥээрэн «Сибирь» диэн хаһыакка, «Просветительское дело в Азиатской России» диэн сурунаалга суруйбуттара.

Үөрэнэр кыргыттарга лаппын үбүттэн көмө оҥоһуллуутун ситиһии түмүгэр Бахсы оскуолата сылы ахсыы биэс-сэ дьиэлиэ оҕо үөрэнэр эбит. Итиэннэ —үөрэнээччилэр ахсаннарын чиэппэрин кэриигэ.

ӨЙДӨБҮННЬҮК

1916 сыллаахха Е. С. Аржакова Уус-Суола оскуолатын учууталыгар И. Е. Васильевка кэргэн тахсыбыт. Ол эрээри дьахтар Бахсыттан көспөтөх, тус-туспа олорон үлэлээбиттэр. Чугаһынан эмиэ тэриллэтэ суох буолан, оҕолоокуута табыллыбатах, дьахтарга бириэмэтигэр көмө оҥоһуллубатах. Куоракка киллэртэрэн иһэн, 1917 сыл муус устарга Е. Аржакова балыыһаҕа тиийбэккэ өлбүтэ. Кини 25 сааһын сайгардыы туолбута.

Куттарын туттарбыт кинилэрин сүтэрэн, Бахсы дьонун үксэ ыар кутурҕанга ылларбыт. «Дуунньа учууталбыт сырдык кэриэһэ үйэлээх буоллун» диэн өйдөбүннүк туруорарга быһаарыммыттар.

Өйдөбүннүк туруоруутугар кыттыбыт И. Ф. Решетников ахтыыта маннык, 1918 сыл сайынгы күнэ киэһэрэн эрдэҕинэ Улахан Булгуньах уҥа таллаҕар оҕолуун-уруулуун сүүс чэкэ киһи мустубута. Евдокия Софроновна кэриэһигэр сэргэ туруоруллан күрүөлэммит, икки-үс киһи тыл эппиттэр. Нуохас аһыы-аһыы иһирэх тылынан кэпсэтэ олорбут дьоҥҥо үс холуочук киһи ыгыыр атынан көтүтэн кэлбиттэр. Оскуола дьиэтэ тутуллуутун утарса сылдьыбыт Федор Местников баһылаан-коҥүлэҥ аҕалтаабыт. Аттарын сиэтэ сылдьан: «Туспа улуус дьахтарыгар бу туох сэргэтин туруордугутуй? Маҥан сылтаан бороҕотторго сирбитин быалдьатыахпыт», — диэн мустубут дьону дьаҕырыйан барбыттар. Этиһии буолбут. Игнатий Слепцов ийэтэ утары хааман тиийбитин Яков Егоров диэн баай киһи тиэрэ хаһыйан көбиспит. Хас да киһи үрдүгэр түһэн Егоровы хам баттаабыттар. Кинин кырбаанар айдаан буолсу диэн этыттар араарбыттар. Дьон уордайбыттан чаҕыйан, бардамсыйбыт баайдар аттарын үрдүгэр түһэн куоппуттар. Уоскуйа быһыытыйан, кэпсэтэн баран мустубут дьон тарҕаспыттар.

Түүнү быһа арыгыланан баран, билиҥ дьон күн тахсыыта хамначчыттарын - чаҕардарын муниньан уонча буолан кэлбиттэр. Сэргэни туран ылбыттар, хаартыскатын, сурутун үлэтэ тэпсэн көҥүскэ быраҕыыттар.

КүҺүорү сайын Бороҕон улууһун I Өлтөх нэһилиэгин үөрэхтээх сытыы-хотуу киһитэ А. Г. Местников кэлэн көҕүлээн сэргэ иккистээн туруоруллубут. «Дьэ уонна алдьатан көрдүнэр, суутунан-сокуоннан быһаарсыллыа», — диэн тыл үүрдэрэн барбыт. Онтон дьуулйан (сэтиттэн сэрэхэчийэн да буолуо) сэргэни тыыта сорумматахтар.

Билиҥин ити сэргэ эмэҕирэн охто сытар. Бахсы дьоно сэргэнэн күндүтүк саныыр кинилэрин, норуот киһитин өйдөбүннүгүн быһыытынан туруорбуттаа. Маны үчүү бэйэтин нууччулук саҥалыы оҥорор өрдүк буолуо. Историческай өйдөбүннүгү чөлүгэр туһэрин быһыытынан, Оччоо бу сэргэ кэнэҕэн да көрөнилин туруоа: иһэн үгүөтүн-оготун, үрдүк аатын, ону өбүгэлэр ыраҕыгынан сыаналыыр, үйэтитэн кэриэстиир үчүгэй үгэстэрин.

К. ПЕРМЯКОВ.

БИИР КҮДЬҮС ҮЛЭЛЭЭХТЭР

Аныгы техника тыаһыгар хитиник олорор оройуон киниигэҕи үүт заводугар тиийбит. Араас ыт-хомуоһу сууйа-сотор сылдьар үлэһиттэри көрсөн кэпсэтэбит. Онуоха ыйытыыга эрэ кеннёрү хоруйдуур дьон буолан биэрдилэр. Олус олуйсуохмоһуйсуох күрдүк буолбуттуттан ыксаан, маастардарын Матрена Егоровна Андрееваны ыйдылар уонна, санныларыттан ыарахан таһаҕаһы түһэрэммиттэн, өрө тыынныылар. Биһиги наадалаах кэпсэтиэхпит чуо буллубут лаҕаны, хардарыта саҥабытын истиспэт тыаспыттуттан хаһыйдаан сордоох. Онон маастар нуумуу хоско виллэртэхэ абыраата. Манна тыас-уус бүтэннитик лүҺүргэн иһиллэр, от иһин кэпсэтэр сыахтаныбыт. М. Е. Андреева бэйэтэ бу үүт заводугар үлэлээбита 10-тан тахса сыл буолбут. Билигин 8 кэбиллээх коллективы салайар.

—Мэлдьи даҕаны үүт олбохтик ыанар сайыныгы ыйдарыгар нкки сменаҕа үлэлиибит,—диир маастардара Матрена Егоровна, —Билигин күнүгэ 4 тонна курдук үүт киирэр, онон бир сменаҕа кэстүбүт. Быйыл совхозтар үүттэрин балачча үүгэйдик тастылар. Урукку сылларга ардахтар кэмнэригэр суол куһаҕанынан үүт аһыйар-кутуйар буолара, онон төнүннэрин да суох буолбатах этэ. Биһиэхэ сайыныгы сыныаллаҥнарын кэмигэр оскуола оҕолоро кэлэн көмөлөһөн абырыыллар. Оттон билигин бэйэбит эрэ хаалыыбыт, онон түбүкпут үүгүс. Сарсыарда 8 чаастан киэҥэ хойукка диэри соло булбакка үлэлиибит. Үүтү Карл Маркс аатынан, Сүбүрүүскай аатынан, «Чурапчы» совхозтар ыллэрэллэр уонна бирдэх эмэ оройуоннайы промуонүүр - техническэй предприятиэ көмө хаһаайыстыбатыттан Садьыматтан кэлэр.

Улан-Удэҕэ технолог идэтин ылбыт Е. Е. Посельская уонна Одьулуунаады ОПТУ-та лаборант үөрэҕин бүтэрбит Н. Н. Васильева лабораныыан саҥа үлэлээн эрэллэр. Оттон маастар көмөлөһөччүтүнэн Евдокия Никитична Макарова хаһыс да сылын үлэлиир. Ону таҥыннан Акулина Егоровна Сивцева, Евдокия Иннокентьевна Соколова, Евдокия Васильевна Гоголева рабочайыыан үлэлэһиттэрэ өр буолбут. Онон туох эбээһинэстээхтэрин биэс тарбахтарын күрдүк билаллар, маастар даҕаны, лаборант даҕаны суох түбэлтэтигэр ханнык баҕарар үлэни толорор кыахтаахтар. Ону маастардара Матвигник ахтан эһарыыта даҕаны туоһулуур.

Биир түбүктээх уонна эпиэттэх үлэлээхтэриэн лаборантар буолаллар. Кинилэр кэлбит үүтү анализтаан туталлар уонна онтоһуллар бородууксуйа хаачыстыбатын эмиэ бэрэбиэркэлиллэр. Нэһиилиэннээ тиэрдиллэр үүт, чочогой, сүөгэй, суорат, творог лабораннар көрүүлэрэ-истиилэрэ суох атыыга таһаарылыыбат. Ол иһин сарсыҥгытыгар маҕаһыыннарга тиэрдиэхтээх үрүн ас оҥоһуллан бүппүтүн кэнсө бэрэбиэркэлээн баран, эмиэ тин хойутаан дьиэлэрэ сарсыардатын үүт таһар массыыналар калиилэрин баттаһа эрдэлээн кэлэллэр. Ону лаборант Изабелла Николаевна Васильева кэпсиир. Оҥоһуллубут бородууксуйа тута сойутар установкаларга хараллан иһэр.

Үүт заводугар кинирдэхтиэ, араас посуостары, сэпэрэссэтэрдэри, творогу оҥорор ваннаны, суоҕэйи кирдэр, үүтү уһунук саарыыан үрдэрэн пастеризациялыыр оборудованиелары, сойутар установкалары көрүүхтэ сөп. Итиэннэ бирдэстэрэ эмэ саахалланнаҕына үлэһиттэр тула хоторуктаһан хаалаллар. Ол иһин бастайаанай үлэлиир механиктаахтар, слесардаахтар. Саамай кутталлаах электричество баран хаалыыта эбит. Энергия уһуннук суох буоллаҕына, ордук сайыныгы өрүгэр, үүт-ас аһыйан, буорту буолуон сөп үһү.

Кэлбит үүтү ыйаан, сыатын бэрэбиэркэлээн, анализтаан туталлар. Холобур балаҕан ыйын 15 күнүгэр Одьулуунтан 3,8, Хатылыттан 4, Болтоготтон 3,9 бырыыһан сыалаах үүттэр тутуллубуттар, Совхозтар зоотехниктара сөптөох кэмитэр кэлэн бэрэбиэркэлиэллэр, квитанциялары суруйсаллар, контуруоллаһаллар эбит. Маастардара үүт итэҕэс-быһаҕас буолуута, квитанция суруллубакка хаалыыта тахсыбатын түһүнэн кэпсиир.

Аны сэпэрэтэрдаммит үүтү совхозтар тута илдьэ бараллар үһү, ордугун бэйэлэрин көмө хаһаайыстыбаларыгар баар сибининьэлэригэр биэрэллэр, сороро наадыйаачыларга нэһилиэннэҕэ атыылаллар.

Түбүктээх дьарыктаах коллектив үлэтэ хас күн ахсын итинник биир күдьүс, бэйэ-бэйэлэригэр маарынныырдык хатылаан бара турар.

С. АЛЕКСЕЕВ.

Кемеҕе наадыйабыт

Туох барыта нестоно ыараабыт кэмигэр олорбут быыыытынан, оройуоммут инбалиттэрэ, ыамматтара хайдах аһаан-таҥнан олоруохтарай? Кинилэри хааччыйыыга бөппуруостары туруорсууга, инбалиттэр үлэлэрин салайыыга, дьоҕурдара тахсыытын хаһыысхалыырга суолу-ниҥи хайдах тобулуохха сөбүй диэн саная миигин эрийбитэ ыраатта.

Биллэрин курдук, оройуонна 410-са инбалит баар. Кинилэр ахсаннарга сылтан сыл эҥбээн иһэр. Олортон 58-тара I группалаахтар, 45 оҕо төрөөхтэриттэн, 98-тара оҕо эрдэхтэриттэн инбалиттэр. Бу дьону олоххо-дьаһахха туһаҕаты, обществоҕа түмүү уонна өйөбүлү оҥоруу биһиги ытык иэститинэн буолар.

Оройуоннаахы инбалиттэр Үгүө санааланыы тэрилтэтин тэриннибит. Кини тула эмиэ саастыттан инбалит буолбут дьону түмэбит, идэҕэ үөрэтэбит, идэтийбит өртүгэр араас сорудахтары биэрэн үлэлэтэбит. Онно директорынан барыта-бары дьоҕурдаах, сүрдээх үлэһит киһини Афанасий Афанасьевич Никитини анаатыбыт. Кини инициативатынан уонна тэрийиитинэн үөрэх производственнай предприятиэтин базатын тутарга туруорсабыт. Ону тутуута республика салалтата 100 тыһыынча солкуобайы биэрдэ. Оройуоммут салалтатыттан эмиэ туруорсабыт. Билигинтэ үп-харчы кэсто илик.

Биһиги үлэбитин оройуонна баар инбалиттэри учуоттаһыннан, хас биир киһи интэриэһин, ыһалҕатын билиттэн саҕалаабыппыт. Итиэннэ комо комиссиялара тэриллэн дьарыктаналлар. Кинилэр инбалиттэри дьарыктарынан көрөн тэрилтэлэргэ сыһыартыыллар. Бу олус наадалаах хайысха буоларын бахсылар сөпкө өйдөөтүлэр. Территорияларыгар баар инбалиттэргэ сылга 15 тыһыынча солкуобайы комо диэн көрүүнү биэтик олохтоотулар.

Дирин махталынан Үгүө санааланыы акциялара балай да ситиһиилээхтик ыытыллыыттарын ахтабыт. Оройуоммут дьоно барахсаттар аастыт сылга 45 тыһыынча солкуобайы биһиги счеппутугар киллэрдилэр. Уопсайынан эттэхха, инбалиттэр оройуоннаахы обществоларга тэриллэн сэргэхсийиини таһаарда, дьоннго эрэли, бэйэ күүһүгэр-күдэҕэр эрдиини биэрбитин биһиги үгүстүк истэбит. Онуоха тиэҕиэрэн сылга эмиэтэ ыытыллар быраабылыанна мунньахтара, бэс ыйын 20 күнүгэр ыытыллыбыт инбалиттэр оройуоннаахы конференциялара буолуллар. Бу күннэргэ быраабылыанна оройуон инбалиттэрин ыытыллыбыт соруктарын түһүнэн бөппуруоһу аҥаан-миҥэн көрөтө бастаммаҥнэр.

Тэрийдэххэ, көҕүлээтэхтэ норуоттан тиэх буолар күүһү-күдэҕи, өйөбүлү булуохха сөп эбит. Билигин дойду бүттүүнүн үрдүнэн Амарах сүрэхтэнин акцийата бара турар. Онон сибээстээн дьаһаллар оройуон бары оскуолаларыгар ыытыллаллар. Биһиги санаабытыгар, бу хайысхаҕа тэрээһиннэах үлэни Е. Н. Курашов аатынан Чурапчы орто оскуолатын үөрэнээччилэрэ ыыттылар. Саная көрүг, оҕолор барахсаттар таҥырдьа үөрэ-көтө оонньуулларын, оскуолаҕа кургүөмүнэн баралларын түннүгүнэн эрэ көрөр эбэтэр отой да көрөр кыаҕа суох оҕолорго бэйэлэрин эт саастылаахтара тиийэн ыытыллар таҥнарга аҕаан, онуманы кэпсээн биэраллэрэ, кыракый кэнни сыыстаах эйгин тиийэллэрэ хайдах-таах курдук моральнай өйөбүлүнэн буолуоҕай? Төһөлөөх үчүгэйдик инбалит эрэйдээхтэргэ маннык киһилэн сыһыан дьайара буолуой? Чурапчы орто оскуолата быйылгы сылга инбалит оҕолорго диэн ыкки тэгуллээн 600 солкуобайы киллэрдэ. Эрэйгэ сытааччы сорунмугун үүнэр кэлүөнэ үлэстэ, кинилэхэ өйөбүллээх санааларах буола улаатара-бары ортүнэн туһалаах уонна олус наадалаах диэн саныыбын. Тоҕо «инугуй диэтэххэ, олоҥу сор уонна дьол алтыһыыта инин диэки сайыннарар, хамсатар, күүрдэр.

Биһиги сүрүн сорук-бутунан инбалиттэри аһынан-үөлүнэн өйөөһүн буолар. Ол иннитэн туугу туруорсабытый? «Чурапчы» совхоз Сылаанаары отделениетыгар А. А. Пинигин дьоҥуттан тиэҕиэрин сибининьэни нитэр ферманы тэрийэр баҕалаахпыт. Ону тэҥэ биирдиилээн дьоммутуттан эмиэ баар. Олору уотурбаан хааччыйары ситиһиэхтээхпит. Дьоммут сибининьэҕэ сиэтэр аһылыктара тамты эстэрэ чугаһаата. Оройуоммут салалтатыттан этиини тиэртибит да, уотурба отой нэҥэ илик диэн быһаардылар. Балаһыанна билигинтэ итэ курдук нарын-саарыг турар.

Иккис суолунан оройуоммут сэттэ совхозтарын хаһаайыстыбаларыттан биирдии сылгыны өлүү-чаас биэраллэригэр көрдөһүү оҥордубут. Сылгы үөрдэлэрбит буоллар инбалиттарбитин эт курдук сыаналаах бородуктаран хааччыйыыга дьоҕуннаах хардыыны оҥоруохпут этэ. Ону билигинтэ салайаачылар быһаара иликтэр. Мин санаабар, боппуруоһу утарыыларга быһаардаллар, хайдах эмэ бөрөөн-сараан быыыны кыстыыка бу хайысхаҕа үлэлэспитинэн барыахпыт этэ.

Үйүс суол кыһалҕабытынан атах тардыстар ранслорбыт суоҕа буоллар. Ханнэ да тиийэн кыһалҕабытын туруорсар суох, дьыаланы-куоланы сырсарга күнү-дьылы эрдэҥи сүтэрдибит.

Ханнык баҕарар обществоо бэйэтин кыамматтарын, инбалиттэрин көрөр-харайар, кинилэр социальнай комускаллаах буолуулларын хааччыйары ситиһэр эбээһинэстээх. Биһиги бүгүнгү кыһалҕаларбытыгар көмөлөһөр спонсордарга уонна өйөөччүлэргэ наадыйабыт. Олох таһыма хайдаҕа, кини общественнай өйө-санаата хайдаҕа инбалиттэригэр уонна ыамматтарыгар тоҕо ыытыллыы сыһыаннаһарыттан кэстөр. Ону биһиги оройуоммут салалтата дириҥнэх өйдөөҕүн уонна бу сиэрдээх туруорсуулардыын тоҕо ыаллыларынан өйүүрүгэр эрэнэбит.

Л. МАЛЫШЕВА,
инбалиттэр оройуоннаахы обществоларын председателэ.

Амурскай уобалас. «Родина» колхоз баанынай хаһаайыстыбаларыгар, кыра предприятиеларга бытарыйда буолан баран, бас билээччилэр ыыллыыбыттар, хата, сирдэрин холбоотулар. Бэл бородуукуйаларын батараллар госзаказы ситиспэтилэр. «Возрождение» ассоциацияҕа 22 баанынай хаһаайыстыбата киирдэ.

Ол эрээри нормативнай актылары кэһиилэр эмиэ коһуйуулэр. Колхоз бас бидиитэ пайдарга үлэһиллэ илик. Биир да үлэһит коллективнай хаһаайыстыбаттан тахсар туһунан сайабылыанна киллэрэ илик, баанынай хаһаайыстыбалар билиитигэ колхоз бас билиитиэн аҕыллары ылан олороллор. Оттон шофердар, повардар, оҕо учреждениеларын үлэһиттэрэ тугу да чаастана иликтэр, оттон сир үкэ арендаланна. Сэлиэнньэ ханнык средстводарга тиэрэҕиэҕэ, социальнай эйгэ сайдыытын ким быһаарыаҕа биллибэт.

Колхоз: уларыйыы дуу, үрэллии дуу?

Баанынайдар утарыта турар лаҕыырдарга хайдыстылар. Сорохтор саҥа бэрээдэкэ харса суох утарсаллар, «фермердэри киэр үүртэлиргэ» этэллэр, атыттар олоҕу Уларыта тутар иһин туруллар. Туугу да мөккүспэт, «күүтэн олорор» дьон эмиэ баалла. Үгүстэр мөккүөргэ кыттыбанна эрэ халлаан сырдыаҕыттан харанарыар диэри хонууга, фермаларга үлэлээн түбүгүрэллэр.

Сиимоктарга: урунгута бастыҥынан сураҕырбыт бу колхозтааҕы оҕо садын бүтүн ким үбүлүүрэ биллибэт. Хамнаһа суох үлэни ким инлиэй-саҕалыай?; колхоз мунньаҕар шофер Н. Соковев «фермераэри киэр үүртэлиргэ» этэр; колхоз остолобуойун повара Л. Парамзина уонна ыспыдаат сэбиэдиссэйэ В. Темных үс ый хамнаһа суох үлэлээтилэр, колхозка үп суох.

(ССТА фотохрониката).

«КИМ УМНУО БУОЛЛАҔАЙ?»

(Бүтүүтэ. Иннин хаһыат 112, 113 №№-гэр көр.).

Итн ыспыраапнаны куораттан нордоон булбутум. Саамай хомолтолоҕо бу дьыаланы кытта сибээстээх үгүс архив документаларын, наадата суоҕунан сыналаан, уот аһылыга оногорбуттар. Итн үөһэ ыйыллыбыт документаҕа бэйэм дьоҥу кытта кэпсэтиллэрбин эбэбин:

БОРИСОВ Кэнчээри: — Итн кэмнэ Аянитов Дьөгүөрү кытта күрүө тутуутугар үлэлээбиппит, эмээхситтэрэ дьиэлэммиппит. Кэнэ хойукка диэри үлэлиибит. Онуоха эдьиийдэрэ Таня улаханнык кыыһырбыт, бу куһаҕан сиргэ кэллибит диэн-айдаарбыт, кэҥэн баран саха сиэринэн малаахыннаабатахтар.

Дьэ, кырдьык, дириэбинэ олохтоохторугар ыыырык күннэр кэлэн ааспыттара. Биир күн алта киһини компүттэрин ким умнуо буоллаҕай?

М. К. ПОПОВ: — Ол кэмнэ пенсияҥа тахсан үрэххэ оттуу киирбитим. Үөлин сылдьан Аянитовтар биир уоллара эмискэ ыалдьан өлбүт диэн сураҕы иһиттим. Аянитовтар тоҕус, Сивцевтэр биэс кэргэннии этилэр. Дьоммут биирбир өлөн бардылар. Куораттан, бисиит. Онуоха эдьиийдэрэ Таня улаханнык кыыһырбыт, бу куһаҕан сиргэ кэллибит диэн-айдаарбыт, кэҥэн баран саха сиэринэн малаахыннаабатахтар.

Дьэ, кырдьык, дириэбинэ олохтоохторугар ыыырык күннэр кэлэн ааспыттара. Биир күн алта киһини компүттэрин ким умнуо буоллаҕай?

М. К. ПОПОВ: — Ол кэмнэ пенсияҥа тахсан үрэххэ оттуу киирбитим. Үөлин сылдьан Аянитовтар биир уоллара эмискэ ыалдьан өлбүт диэн сураҕы иһиттим. Аянитовтар тоҕус, Сивцевтэр биэс кэргэннии этилэр. Дьоммут биирбир өлөн бардылар. Куораттан, дьайыылаах дьаат эт» диэн этиэхпин сөп. Уонна кини нервнэй-паралитическай дьайыылааҕын эмиэ бэлиэтин көрбүтүм. Кини дьон болятын туулбар курдуга, онуо мин бэйэм «дефицит эмоций» диэн аатаабытым. Ыалдьыбыт дьоннор эвл-дэвл туохха да ыһаммат курдук буолан хаалаллара. Холобур, Сивцев оҕоньор ыалдьан нэһиилэ сылдьар, онуо мин суһаллык балыыһаҕа сыт диэтэхпинэ, оҕоньорум туох да буолбатаҕын курдук эпиэттиир: «Барыы өлдохтөрүнэ, барыларын көмөн баран барыам». Нормальнай киһи этинник буолбат. Эбэтэр Сивцева дуу, Аянитова дуу дьахтар, хайаларын өйдөөбөкүн, ыҥырбыппытыгар «барбаппын» диир уонна күлэр, тиийбиппитигэр саҥыгырыы-саҥыгырыы куота сылдьар, сарсыҥыгар өлбүтэ.

— Елизавета Яковлевна, оттон эн итэҕэлэ кытта сибээстээһини хайдах диэн саныыгын?

— Ханнык баҕарар врач курдук, мин материалистын. Биһиги сайылыкка чинчийэр кэммитигэр таҥнаҕаҥ ыалга — Данилова эмээхсинигэ үөйүнэр этибит. Киниттэн биирдэ ыйыттым: «Аттыгар дьоннор өлөллөр, эн куттаммаккын дуо?». Онуоха эмээхсиним эпиэттиир: «Суох, мин кинини ытыктыыр буоллаҕым...». Кими ытыктыырын өйдөөбөтөҕүм. Ол эрээри бу — киһи айаҕынан киирэн үөскээбит суһүрүү буолуохтаах диэн итэҕэллээхпин.

ТҮМҮК

Бу түбэлтэни, издэни кытта сибээстээх булбут матырыйаалларым итинниктэр. Олор биричиинэни арыйарга ханнык да быһаарыыны биэрэр кыахтара суох. Киниилэр итэриэйиттиир дьоҥҥо, анал специалистарга, баҕар, институтарга толкуйдуурга, хасыһарга тиэрах эрэ буолуохтарын сөп. Оттон мин дьон-сэргэ аатыттан бөҕөҥнөс туруоруохпун баҕарабын: «Билигин үйэҕэ арыллыбатах кистэлэҥ диэн баар буолуон сөп дуо?». Уонна ыалдьыбыт дьон диагноэтарын бэчээттэнбин:

Больным был выставлен клинический диагноз — отравление неизвестным ядом тяжелой степени с преимущественным поражением паренхиматозных органов и нервной системы. Токсический гепатоз, миокардоз, нефроз, токсическая энцефалопатия, гипостатическая пневмония, сердечно-сосудистая недостаточность III степени, отек головного мозга, отек легких. В реанимационном отделении все больные получали интенсивную терапию по показаниям, но, несмотря на нее, очень быстро тяжелели.

У всех больных отмечалась однотипность клиники: жалобы на головную боль, слабость, снижение трудоспособности, сухость во рту, чувство жжения в глотке, жажда, нечастая рвота, иногда без причины, или после принятия воды, тошнота; некоторые больные отмечали небольшие боли в мышцах, суставах, носовое кровотечение. Объективно также отмечалась однотипность симптомов: гепатоза, токсического нефроза и токсического энцефаломиелита.

Дьэ, итн Көмньө сайылыгын ыырык кистэлэҥэ.

Борис ПАВЛОВ.
(«Саха сирэ» хаһыаттан).

Кистэлэҥнин арыйыан дуо, Көмньө сайылыга?

Дьон өйүттэн-санаатыттан арахпат

Сивцевтэр Аянитовтары кытта биирдэ аһыыр этибит. Биир киэһэ үлэбититтэн кэлбиппит дьоммут комулуоккэ чох уган баран цинковай миискэҕэ бүспүт сылгы иһин уурбуттар. Аһаан утуйбуппут кэнэ түүн иһим быһыта тыытан ыарыйда. Уһуктубутум оҕоньор эмиэ ыалдьан олорор эбит.

Ферма ыаллара сарсыарда 6 чааска туралларын, тарбыйахтарын аһаталларын. Оҕоньор биһиккн дьоммутугар кинрбиппит — чэйдик олороллор, бары испит ыалдьан турдубут диэн кэпсии тоҥуйдулар. Итнин иэтэн баран мин Дьөгүөргэ эттим: «Чэ, оҕоньор, бүгүн үлэлиир кыаҕым суох, бөҕүөлэккэ ыргы иһэ бардым». Арыылаахха ыргы маҕаһынын атыылаччытынан Афанасий Карсанаев үлэлиирэ, өрөбүл эҥин диэбэккэ, биир бытылка испирт туттаран кэбиспитин ыламмын, күөлгэ сотүөлүүр сиргэ киирдим, эргэ бытылка булан уулаан, кэнсэрбэ баанкатыгар куттан истим. Холуочуйан, утуйан хаалларым. Уһуктан тахсан киирбитим куобах сааҕын курдук тон-тогурук туорахтар түһэн кэллилэр. Велосипедпын аннаан, аҕам үөгүөҕүн аттыгар кэлэн иккис анарбын истим. Ол курдук өйүкү-тойуку буолан Көмньөҕө сарсыарда тиийбитим дьонум сиэ-биир ыаллаһа сылдьаллар эбит.

Күүн өссө атын сиргэ оттуу сыыттахпытына, биир киэһэ Дьөгүөрүм эрэйдээх тиийэн кэлэ. Бэйэтэ бэрт нэһиилэ сылдьан миигин быыһаабын диэн иккн ангар кестөөх сиргэ сатыы хаамар кэлбит. «Чэ, туҥаам, мин буорайдым, эн, эдэр киһи, баран ирэхтарга кордор, эмтэн», — диэхтээтэ.

А. Н. ПЕТРОВА: — Мин өйдүүрбүнэн, бастаан биир оҕо мунурдааҥа ыалдьыбыт үһү диэн буоллаҕа. Эдьиийим биэлэр этэ. Ол иһин ким ыалдьыбытын **барытын** истэрім. Оттон оҕо **Чурапчыта** баран өлбүт сураҕа иһиллиннэ. Айдаан саҕаланыыта итинник этэ.

Дэриэбинэҕэ куттаныы, уолуйуу буолла. Дьон арааҥы кэпсиллэр: сорохтор тэллэйтэн сүһүрбүттэр үһү диэллэр, маллар хомуйбут тэллэйдэрин, сирдэрин аһын таһаран тоҕон кэбиһэллэр, **сорохтор** сүөһү эмиэ испиттэр диэн буолла. Аны туох эрэ куһаҕан сыстыганнаах ыарыы турбут, биһигини, арылаахтары, уоттуулара буолуо диэн куттанныбыт. Дьоннор куотар, күрүүр туһунан саҥаан бардылар. Калин дьон таайыыта аны итэҕэлгэ охтон барда. Аянитовтар уонна Сивцевтэр урукуттан атын сайылыкка тахсаллар эбит. Көмньөҕө тахсыахтарын баҕарбатахтар, онуо управляющай куһэйбитигэр иэлэрэ сөбүлэһэн кэбиспит. Онуоха эдьиийдэрэ Таня улаханнык кыыһырбыт, бу куһаҕан сиргэ кэллибит диэн-айдаарбыт, кэҥэн баран саха сиэринэн малаахыннаабатахтар.

Дьэ, кырдьык, дириэбинэ олохтоохторугар ыыырык күннэр кэлэн ааспыттара. Биир күн алта киһини компүттэрин ким умнуо буоллаҕай?

М. К. ПОПОВ: — Ол кэмнэ пенсияҥа тахсан үрэххэ оттуу киирбитим. Үөлин сылдьан Аянитовтар биир уоллара эмискэ ыалдьан өлбүт диэн сураҕы иһиттим. Аянитовтар тоҕус, Сивцевтэр биэс кэргэннии этилэр. Дьоммут биирбир өлөн бардылар. Куораттан, дьайыылаах дьаат эт» диэн этиэхпин сөп. Уонна кини нервнэй-паралитическай дьайыылааҕын эмиэ бэлиэтин көрбүтүм. Кини дьон болятын туулбар курдуга, онуо мин бэйэм «дефицит эмоций» диэн аатаабытым. Ыалдьыбыт дьоннор эвл-дэвл туохха да ыһаммат курдук буолан хаалаллара. Холобур, Сивцев оҕоньор ыалдьан нэһиилэ сылдьар, онуо мин суһаллык балыыһаҕа сыт диэтэхпинэ, оҕоньорум туох да буолбатаҕын курдук эпиэттиир: «Барыы өлдохтөрүнэ, барыларын көмөн баран барыам». Нормальнай киһи этинник буолбат. Эбэтэр Сивцева дуу, Аянитова дуу дьахтар, хайаларын өйдөөбөкүн, ыҥырбыппытыгар «барбаппын» диир уонна күлэр, тиийбиппитигэр саҥыгырыы-саҥыгырыы куота сылдьар, сарсыҥыгар өлбүтэ.

— Елизавета Яковлевна, оттон эн итэҕэлэ кытта сибээстээһини хайдах диэн саныыгын?

— Ханнык баҕарар врач курдук, мин материалистын. Биһиги сайылыкка чинчийэр кэммитигэр таҥнаҕаҥ ыалга — Данилова эмээхсинигэ үөйүнэр этибит. Киниттэн биирдэ ыйыттым: «Аттыгар дьоннор өлөллөр, эн куттаммаккын дуо?». Онуоха эмээхсиним эпиэттиир: «Суох, мин кинини ытыктыыр буоллаҕым...». Кими ытыктыырын өйдөөбөтөҕүм. Ол эрээри бу — киһи айаҕынан киирэн үөскээбит суһүрүү буолуохтаах диэн итэҕэллээхпин.

ТҮМҮК

Бу түбэлтэни, издэни кытта сибээстээх булбут матырыйаалларым итинниктэр. Олор биричиинэни арыйарга ханнык да быһаарыыны биэрэр кыахтара суох. Киниилэр итэриэйиттиир дьоҥҥо, анал специалистарга, баҕар, институтарга толкуйдуурга, хасыһарга тиэрах эрэ буолуохтарын сөп. Оттон мин дьон-сэргэ аатыттан бөҕөҥнөс туруоруохпун баҕарабын: «Билигин үйэҕэ арыллыбатах кистэлэҥ диэн баар буолуон сөп дуо?». Уонна ыалдьыбыт дьон диагноэтарын бэчээттэнбин:

Больным был выставлен клинический диагноз — отравление неизвестным ядом тяжелой степени с преимущественным поражением паренхиматозных органов и нервной системы. Токсический гепатоз, миокардоз, нефроз, токсическая энцефалопатия, гипостатическая пневмония, сердечно-сосудистая недостаточность III степени, отек головного мозга, отек легких. В реанимационном отделении все больные получали интенсивную терапию по показаниям, но, несмотря на нее, очень быстро тяжелели.

У всех больных отмечалась однотипность клиники: жалобы на головную боль, слабость, снижение трудоспособности, сухость во рту, чувство жжения в глотке, жажда, нечастая рвота, иногда без причины, или после принятия воды, тошнота; некоторые больные отмечали небольшие боли в мышцах, суставах, носовое кровотечение. Объективно также отмечалась однотипность симптомов: гепатоза, токсического нефроза и токсического энцефаломиелита.

Дьэ, итн Көмньө сайылыгын ыырык кистэлэҥэ.

Борис ПАВЛОВ.
(«Саха сирэ» хаһыаттан).

Куобаҕы бултааһын болдьоҕо

Райсовет президиумун уураахтыгар оройуон куобаҕы бултааһын балаҕан ыйын 26 күнүттэн көҥүллэнэ.

ҮӨРЭХХЭ ЫҢЫРАБЫТ

13 №-дээх Одьулуунаахы ОПТУ 1991—1992 сс. үөрэх дьылыгар маннык идэлэргэ үөрэнээччилэри эбии ылыыны биллэрэр:

1. Ситэтэ суох орто үөрэҕи бүтэрбиттэргэ

— массыынаны өрөмүөнүүр слесарь, тракторист-машинист, шофер (орто үөрэҕи биэрэн туран). Үөрэнии болдьоҕо — 3 сыл;

2. Орто үөрэҕи бүтэрбиттэргэ

— «С» категориялаах шофер бырааптаах тыа хаһаайыстыбатын электромонтера. Үөрэнии болдьоҕо — 1 сыл;

— каменщик, оһохчут. Үөрэнии болдьоҕо — 1 сыл.

— туоһунан быһан уонна маһынан кыһан оногуу маастара. Үөрэнии болдьоҕо — 2 сыл;

— «С» категориялаах шофер. Үөрэнии болдьоҕо — 5 ый.

Үөрэххэ киирбиттэр уопсай дьиэнэн, утуйар уонна форма таҥастарынан, босхо аһылыгынан уонна стипендиянан хаамыллаллар.

Директор аатыгар биэрэр сайабылыанньаҕа маннык документтар сыһыарыллаллар: үөрэҕи туоһулуур документ (дипломнаах), төрөөбүн туһунан свидетельство, паспорт, 086У формалаах медицинскэй ыспыраапка, шофер группатыгар идэтигэр сөп түбэһэри туоһулуур медсправка, дьиэ кэргэни туоһулуур ыспыраапка, 3Х4 кэмэйдээх алта фотокарточка. Үлэ книжкэтин куоппуйата.

Училищеҕа ылыы экзамена суох.

Документтары тутар комиссия алтынныы 1 кунугэр диэри үлэлиир.

Биһиги задырыстыт: 678708, Чурапчы оройуона, Дьабыыла бөһүөлэгэ, 13 №-дээх ОПТУ.

Телефоннарбыт: 21-104, 24-342.

Приемнай комиссия.

ҮЛЭЛИИ КЭЛИҢ!

Райсовет культураҕа отдела бастайаанный үлэҕэ анал үөрэҕэ да суох буолдар тэрийэр дьоҕурдаах, талааннаах маннык үлэһиттэргэ наадыйар:

— Болтоготооҕу Культура дьиэтигэр художественнай салайаччы, оклада — 420 солк.;

— Чыаппаратааҕы Сыныалаҥ киинигэр методист, оклада — 380 солк.;

— Чакырдааҕы Культура дьиэтигэр методист, оклада — 380 солк.;

— Кытаанахтааҕы Культура дьиэтигэр методист, оклада — 380 солк.;

— Соловьевтааҕы Культура дьиэтигэр художественнай салайаччы, оклада — 440 солк.

Бу дуоһунастарга, маҥтан ураты да сирдэргэ нуулуунна үлэлиэн баҕалаахтар, тургэнник райсовет культураҕа отделыгар үлэ кэмигэр кэлэн билсэргитигэр ыытырабыт. Телефоннарбыт: 21-501, 21-982.

Райсовет культураҕа отдела.

●

Норуот үөрэҕириитин оройуоннааҕы отделын методическай кабинета легковой автомашинаҕа шоферга наадыйар. Үлэлиэн баҕалаахтар үлэ кэмигэр методическай кабинетка кэлэн билсиэхтэрин сөп. Телефоммут: 21-295.

Күндүтүк саныыр уолум, аҕам, сиэним, бырааппыт, убайбыт үлэ, спорт ветерана

ПАВЛОВ Афанасий Константинович

үһүн ыарахан ыарыыттан өлбүтүн, курутуйан туран, билэр дьонутар, табаарыстарыгар иһитиннэрэбит.

Ийэтэ, уола, таайа, убайдара, бырааттара.

Одьулуун сельскэй Советын президиума бу нэһилиэк олохтоохо улэ ветерана Сивцева Александра Христофоровнаҕа кини уола

ПАВЛОВ Афанасий Константинович

үһүн ыарахан ыарыыттан өлбүтүнэн дириҥ кутурҕанын тиэрдэр.

Карл Маркс аатынан совхоз администрацыта, совхоз рабочайа

ПАВЛОВ Афанасий Константинович

өлбүтүнэн бокуонньук ийэтигэр А. Х. Сивцеваҕа, табаарыстарыгар дириҥ кутурҕанын биллэрэр.

Редактор П. И. ПОПОВ.

НАШ АДРЕС: 678700, с. Чурапча, ул. Карла Маркса, 26 «а». ТЕЛЕФОНЫ: редактор — 21-332, отделы — 21-265, общий — 21-505.

Учредитель газеты «Саха олох» — районный Совет народных депутатов.
Газета издается на якутском языке, выходит по вторникам, четвергам и субботам.
Индекс газеты 54967. Объем — 1 усл. печ. лист. Тираж — 4140.

ЗАКАЗ № 114. Чурапчинская районная типография Госкомпечати Якутской-Саха ССР, с. Чурапча, ул. Карла Маркса, 26 «а».